

*Ігор
Карівець*

АПОФАТИЧНА ФІЛОСОФІЯ СВОБОДИ ДЖИДДУ КРІШНАМУРТІ¹

Вступ

У «Баладі про Схід і Захід» Редьярд Кіплінг стверджував, що: «Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм ніколи не зійтися вдвох // Допоки Землю і Небеса на Суд не покличе Бог» [Кіплінг, 2009: с. 25]. Ці рядки відомого англійського поета заперечуються постаттю Джидду Крішнамурті.

В його бесідах з людьми по всьому світу присутні мотиви як східного світовідчуття (адвайти, дзен-буддизму, дхарми-вінаї — вчення Будди), так і мотиви західного раціоналізму з його закликами формувати самокритичне усвідомлення, аналізувати функціонування розуму та свідомості окремого індивіда, який шукає свободу. Російсько-англійський філософ Александр Пятігорській вважав, що Джидду Крішнамурті є одним із найважливіших мислителів ХХ сторіччя, який володів «безмірною енергією» та «глибокою духовною інтуїцією»².

Яка ж провідна тема й мета бесід Джидду Крішнамурті, що їх він проводив по всьому світу? Що він хотів донести до своїх слухачів та співрозмовників? Ще 1929 року він якось зазначив під час зустрічі, що його життєва місія полягає в тому, щоб під час розмов з ним люди самі навчилися звільнятися від усіх обумовленостей, щоб вони стали абсолютно вільними [Smith, 1999: p. 8].

¹ Статтю написано на підставі лекцій-презентацій «Нетипова філософія Джидду Крішнамурті» (30.10.18, Львів) та «Крішнамурті: психічна революція» (24.11.18, Івано-Франківськ).

² Пятігорский о Гурджиеве (2006). Отримано з <https://www.youtube.com/watch?v=2fuGmdimYUI>.

До усвідомлення власної місії Джидду Крішнамурті йшов драматичним шляхом.

Джидду Крішнамурті народився 11 травня 1895 року у містечку Мада-напалі, яке розташоване між Мадрасом і Бангалором, на півдні Індії, у брахманській сім'ї, в якій усі були вегетаріанцями. Його мати (Jiddu Sanjeevamma) була прихильницею культу Шрі Крішни, а батько (Jiddu Narianiah), сповідуючи індуїзм, з 1881 року був членом Теософського Товариства. Батько закінчив університет Мадраса й став чиновником у Міністерстві доходів Британської адміністрації. Джидду Крішнамурті був восьмою дитиною, а це означало для вірних культу Шрі Крішни, якщо восьмим народжується хлопчик, то його називають на честь божества Шрі Крішни, бо й Шрі Крішна також був восьмою дитиною. 1903 року сім'я переїжджає у місто Кадапа, в якому Крішна-джі³ захворів на малярію; наслідки цієї хвороби даватимуть про себе знати довгі роки. 1904 року помирає його старша (двадцятирічна) сестра. У своїх записниках Крішна-джі згадує, що він бачив сестру після її смерті. 1905 року помирає його мати, коли Крішні-джі було 10 років. Тоді він сказав, що «я можу стверджувати, що бачив свою матір після її смерті» [Lutyens, 1975: p. 5].

Приблизно 1907 року батько Крішні-джі виходить на пенсію. Його матеріальне становище не найкраще. Тому він пише листа до Анні Безант, яка в цей час була президентом Теософського Товариства в Адьярі, в якому просить взяти його на посаду доглядача майна Теософського Товариства. Проте Анні Безант йому відмовила. Він неодноразово звертається до Анні Безант і, зрештою, обіймає посаду секретаря Езотеричної секції. 23 січня 1909 року він, його чотири сини та племінник переїжджають до Адьяра.

Через кілька місяців Крішна-джі зі своїм братом Нитьєю були на пляжі Бенгальської затоки. Їх побачив Чарльз Летбітер, один із чільних представників Теософського Товариства, який саме тоді був на пляжі зі своїм асистентом Ернстом Вудом. Чарльз Летбітер сказав Ернесту Вуду, що один із хлопчиків має надзвичайну ауру, яку він ніколи не бачив, в якій немає ні краплини егоїзму. Цим хлопчиком був Джидду Крішнамурті.

Після цієї зустрічі Крішну-джі та його брата Нитью забирають до себе теософи, й вони здобувають освіту в школі при Теософському Товаристві. З 1912 до 1922 року Джидду Крішнамурті разом зі своїм братом Нитьєю живуть в Англії, здобуваючи середню освіту то в приватних школах, то під наглядом домашніх вчителів. Джидду Крішнамурті мав намір вступити до Університету Кембриджа, але коли виявилося, що адміністрація цього закладу була негідна прийняти його незвичну популярність та місію, було вирішено, що він повинен навчатися під наглядом домашніх вчителів [Landau, 2008: p. 84–85].

³ Одне з імен Джидду Крішнамурті. Сам він просив називати його просто К.

Його батько намагався зберегти свої права на синів, але йому не вдалося цього зробити. Тому його сини були ізольовані від нього, а їхньою названою матір'ю стала Анні Безант. Роками Крішна-джі та Нітья подорожують та навчаються разом.

Біограф Мері Латєнс стверджує, що Джидду Крішнамурті був переконаний, що його місія полягає у тому, щоб бути світовим вчителем. Але смерть брата у віці двадцяти семи років 11 листопада 1925 року від туберкульозу змінила його віру у «світових вчителів» та очільників Теософського Товариства. Це пов'язано з тим, що вони запевняли Крішну-джі, що він та його брат знаходяться під захистом «світових вчителів» (махатм).

1925 року він втрачає віру у теософію, мрію бути «світовим вчителем». Але зароджується нова мрія та настає прозріння. Він змінився, він вже мав нове бачення своєї місії у світі.

Остаточний розрив з Теософським Товариством відбувся 2 серпня 1929 року на відкритті щорічних зборів Теософського Товариства в Оммені (Нідерланди). Задля підготовки месії було створено Орден «Зірка Сходу» (англ. *Order of the Star in the East*), який був заснований 1911 року і проіснував до 1929-го. Його метою була підготовка світу до приходу Світового Вчителя Майтрея, як називали його в теософських колах. Тіло Джидду Крішнамурті повинно було стати тимчасовим пристановищем цього Вчителя.

2 серпня 1929 року на відкритті Джидду Крішнамурті сказав таке: «Ви, може, пам'ятаєте історію про диявола та його друга, які прогулювалися вулицею і раптом побачили перед собою чоловіка, який нахилився і підняв щось з хідника, подивився на це щось і поклав його до своєї кишені у плащі. Друг запитав диявола: «Що підняв цей чоловік?». Диявол відповів: «Він підняв частину істини». «Це погано для тебе», — сказав друг. «О, зовсім ні, — відповів диявол, — я збираюся допомогти йому створити та знайти істину».

Я стверджую, що істина — це країна без доріг, і ви не можете наблизитися до неї ні завдяки якомусь шляху, ні релігії, ні завдяки секті. Це моя позиція, і я притримуюсь її абсолютно та беззастережно. Істина позачасова, незумовлена, поза всіма можливими шляхами, і тому вона не може бути організованою. Не треба створювати жодних організацій, щоб вести людей у певному напрямі» [The Philosophy of Jiddu Krishnamurti, 2003].

Джидду Крішнамурті пориває з Теософським Товариством, відмовляється від майна, яке було надане Ордену «Зірка Сходу». Після цього розриву Джидду Крішнамурті проводить решту свого життя у подорожах та бесідах з людьми. Він постійно наголошує, що треба мислити самостійно, а самокритична свідомість є запорукою свободи людини. Крішна-джі закликає розглядати та обговорювати разом з ним важливі питання істини, страждання, війн та конфліктів, поділів (расових, конфесійних, ідеологічних, національних тощо), любові та ненависті, творчості, співвідношення традиції та інновації, мислення та думки, віри, нудьги, смерті тощо. 11 квітня 1985 року він виступає на засіданні Генеральної асамблеї ООН й отримує медаль миру за 1984 рік.

У листопаді 1985 року Джидду Крішнамурті відвідує Індію, в якій він вів і був «відкритий» теософами. Під час цієї поїздки він бере участь у «прощальних бесідах», які тривали від листопада 1985 і до лютого 1986 року. Помирає Джидду Крішнамурті від раку підшлункової залози у віці 90 років 18 лютого 1986 року в Охаї, Каліфорнія, серед своїх учнів. Його тіло кремують, а попіл розділяють на три частини й розвіюють над трьома країнами, з якими він був найбільше пов'язаний, тобто Індією, Великою Британією та США.

Критика зумовленості життя індивіда у світі

Джидду Крішнамурті звертається до конкретної людини, до її становища у світі як індивіда. Він розрізняє індивіда та людину: «Я вважаю, що існує різниця між людиною та індивідом. Індивід — це обмежена істота, яка мешкає у певній країні, належить певній культурі, суспільству, релігії. Людина ж не є обмеженою істотою. Вона є повсюди. Якщо індивід діє лише на обмеженій ділянці широкого поля життя, то його діяльність анітрохи не співвідноситься з цілим... Індивід — це маленька, зумовлена й розчарована нещасна істота, яка потерпає від невдач, яка задовольняється своїми божками та дріб'язковими звичаями, тоді як людина дбає про загальне благо, переймається загальними збуреннями та стражданнями світу» [Крішнамурті, 2018: с. 13]. Таким чином, людина, згідно із Джидду Крішнамурті, є космополітичною⁴, бо вона дбає про спільне благо, її хвилюють події у світі загалом.

Для пояснення становища індивіда у світі Джидду Крішнамурті використовує поняття зумовленості (англ. *conditioning*). Не треба боротися проти зумовленості чи намагатися звільнитися від неї, а потрібно її усвідомити: «Чи усвідомлюєте ви свою зумовленість? Ось перше, про що ви повинні запитати себе, а не про те, як звільнитися від цієї зумовленості» [Крішнамурті, 2018: с. 23]. Є різні види зумовленості. Для прикладу, лінгвістичні та фізіологічні.

Лінгвістична зумовленість, коли індивід за словами не бачить реальності: «Чи знаєте ви, що навіть коли ви дивитесь на дерево і кажете: «це дуб» або

⁴ Для Імануїла Канта космополітизм є певним завданням, яке стоїть перед людством. Космополітизм є вільним вибором людей, який веде до «вічного миру» на ґрунті «космополітичної конституції». Кант пов'язує космополітизм з поняттям гостинності. Космополітами були Діоген, Геракліт, стоїки.

Космополіт не зрікається свого «рідного»: культури, національної ідентичності, мови тощо; він трансцендує їх, бо не обмежений та не зумовлений ними. Трансцендувати не означає зрікатися. Трансцендування означає лише те, що національні ідентичності, культурні відмінності тощо стають транснаціональними, транскультурними тощо. Тому космополітизм може бути тим каталізатором, який пришвидшить формування глобальної свідомості та, відповідно, глобальної спільноти на ґрунті (універсального) транснаціонального та транскультурного співробітництва як певного різновиду співдії різних народів, держав тощо.

«це бенгальська смоківниця», — саме називання дерева, яке є ботанічним знанням, так зумовлює вашу психіку, що слова стають поміж вами і справжнім баченням дерева?» [Крішнамурті, 2018: с. 24]; фізіологічна, коли індивід відчуває голод: «А що говорить вам про те, що ви голодні? Не теоретично, але про дійсний факт голоду?»⁵ [Крішнамурті, 2018: с. 24]. Крім зазначених типів зумовленостей, існують інші: расові, національні, ідеологічні, класові, кастові, релігійні, культурні тощо.

Зумовленість можна усвідомити лише під час реакції на проблему, але ця реакція на проблему не є адекватною, бо впливає із зумовленості. Всі наші реакції, наша поведінка визначаються цими зумовленостями. Якщо моя поведінка зумовлена й приносить мені задоволення, то я не можу усвідомити своєї зумовленості; лише у стані конфлікту, болю я можу усвідомлювати зумовленість. Коли я «щасливий», тобто маю роботу, кохану дружину, дітей, то я не можу усвідомити, наскільки я зумовлений. Коли я бачу, що моя дружина зраджує, мого сина хочуть мобілізувати на війну, одним словом, коли «щастя» закінчується, виникає небезпека, приходить нещастя, «ви розумієте, що зумовлені» [Крішнамурті, 2018: с. 25]. «Щастя» більше немає. Замість нього — тривога, турбота. Саме ці психологічні стани тривоги та турботи показують нам, «що ми зумовлені»⁶ [Крішнамурті, 2018: с. 25].

Тотальне спостереження як медитація

Усвідомлення власної зумовленості можливе завдяки цілісному спостереженню за власними реакціями, діями. Джидду Крішнамурті закликає: «Поспостерігайте за тим, що насправді відбувається всередині й зовні вас у цій заснованій на конкуренції культурі, в якій ви живете, з її прагненням до влади, становища, престижу, успіху й усієї решти. Поспостерігайте за досягненнями, якими ви так пишаєтеся, за усією сферою, яку ви називаєте життям, де існує конфлікт у всіх формах стосунків, з ненавистю, боротьбою, жорстокістю та нескінченними війнами» [Крішнамурті, 2018: с. 13–14]. Суспільство, в якому ми усі живемо, є наслідком наших зумовлених стосунків. «Є лише ви — ваші стосунки з іншими й зі світом — більше нічого немає» [Крішнамурті, 2018: с. 15].

Тотальне спостереження єдиного процесу життя, в якому немає поділу на зовнішнє та внутрішнє, на спостерігача та спостережуваного, — ось перший

⁵ Цікаво, що й Іван Павлов у своїх лекціях «Про розум взагалі, про російський розум зокрема» висловлює думку, яка суголосна думці Джидду Крішнамурті: «Російський розум не прив'язаний до фактів. Він більше любить слова та оперує ними... Російська думка знає лише слова і не хоче торкнутися дійсності... Російська думка не перевіряє значення слів, не виходить за межі слів, не любить дивитися на справжню реальність» [Павлов, 2009: с. 15–16]. Це стосується не лише «російської думки». Людина зумовлена словами, до прикладу, обіцянками політиків, ідеологічними гаслами тощо.

⁶ Для екзистенціалістів, таких як Сьорен К'єркегор, Мартин Гайдегер, тривога й турбота, відповідно, є визначальними для індивіда у світі, його своєрідними екзистенціалами.

та останній крок до свободи. Якщо є таке спостереження, тоді є свобода від усіх зумовленостей.

Тотальне спостереження потребує уваги. «Увага, яка є повним усвідомленням, нічого не виключає. Мені здається, що більшість з нас не усвідомлює не лише того, про що говорить, але й довкілля, кольорів навкруг, людей, обрисів дерев, хмар, руху води» [Крішнамурті, 2018: с. 29]. Це відбувається тому, що люди — егоїсти, вони зайняті своїми дріб'язковими справами, вони «крутяться» для того, щоб вижити; вони борються за своє місце під сонцем і навіть не здогадуються про те, що їхні життя не є життями, бо вони знаходяться у стані несвободи.

Увага може все змінити, здійснити внутрішній переворот. Спостереження, ґрунтоване на увазі, є усвідомленням усього поля життя. Джидду Крішнамурті порівнює таке усвідомлення з життям в одній кімнаті зі змією: «Ви стежите за кожним її рухом, ви надзвичайно уважні до найменших звуків, що їх вона видає. Такий стан уваги є цілісною енергією. При такому усвідомленні ваша цілісність розкривається миттєво» [Крішнамурті, 2018: с. 29]. Той, хто усвідомив свою зумовленість, той розуміє цілу свідомість, в якій вже немає жодних поділів: «Коли ви усвідомите вашу зумовленість, то зрозумієте всю сферу вашої свідомості. Свідомість — це цілісна сфера, в якій функціює думка та існують взаємини. Всі мотиви, наміри, бажання, задоволення, страх, натхнення, надії, страждання, радощі перебувають у цій сфері. Але ми ділимо свідомість на активну і пасивну, на вищий і нижчий рівень» [Крішнамурті, 2018: с. 27].

Джидду Крішнамурті по-іншому розуміє суть медитації. Всі різновиди медитації, ґрунтовані на дисципліні та традиції, з їхньою орієнтацією на авторитети, повинні бути відкинуті. Згідно з Джидду Крішнамурті, медитація — це уважне спостереження за змінами думки, внутрішніми реакціями на зовнішні подразники. Не потрібно надавати якогось спеціального значення медитації, як і всьому, що ми робимо у повсякденному житті. Просто уважно спостерігати за цим без жодного наміру, оцінки та мети. Коли я усвідомлюю себе на всіх рівнях (фізичному, психічному та духовному) як цілісну істоту, тоді відкривається те, що буддисти називають «природною Великою Досконалістю» розуму. Джидду Крішнамурті зазначає: «Все залежить від стану вашого розуму. А ваш стан розуму можете збагнути тільки ви самі, спостерігаючи за ним і ніколи не намагаючись надати йому певної форми, ніколи не схилиючись на якийсь один бік, ніколи не заперечуючи й не погоджуючись, ніколи не виправдовуючись і не звинувачуючи, не засуджуючи. Це означає спостерігати без жодної оцінки. Можливо, завдяки такому усвідомленню без жодної оцінки, двері відчиняться, і тоді ви дізнаєтеся, що це за вимір, в якому не існує ні конфлікту, ні часу» [Крішнамурті, 2018: с. 31]. Тут ми натрапляємо на важливий концепт Джидду Крішнамурті, а саме: безоцінне усвідомлення (англ. *choiceless awareness*). Тому медитацію можна визначити ще й так: медитація — це безоцінне усвідомлення спостережуваного

без спостерігача, спостереження за всім, що виникає, постає ззовні та зсередини, як один-єдиний процес. Медитація не має центру спостереження, тобто неможливо відповісти на питання «хто медитує?». Вона може відбуватися лише у стані зникнення «я», а «я» може зникнути, якщо його знищити.

Метафора «знищення я»: позірний нігілізм Джидду Крішнамурті

У своєму записнику за 1961–1962 роки Джидду Крішнамурті пише: «22 червня 1961 року. Знищення є необхідним. Не будівель та речей, а всього психологічного начиння та захисту, богів, вірувань, залежності від священників, досвідів, знаного тощо. Без знищення всього цього немає творчості. Вона є лише у свободі... Інша особа не може за вас знищити все це; ви повинні заперечити все це за допомоги вашого знання самого себе» [Krishnamurti, 2004: р. 8]. Як бачимо з цього запису, знищення спрямовується не назовні, а всередину себе. Те, що становить наше «я», повинно бути знищене, а саме: різноманітні вірування, звички, досвід, пам'ять.

Ми не повинні буквально розуміти «знищення я». Йдеться про те, що уважне спостереження означає, що ми просто дивимося на своє «я» й починаємо усвідомлювати, як воно функціює на всіх рівнях у часовому вимірі: нижчому та вищому, «свідомому», «несвідомому» та «надсвідомому», якщо користуватися термінологією Зигмунда Фрейда. Тільки за допомоги усвідомлення всієї структури «я» ми можемо його «знищити». Це усвідомлення повинно бути безоцінним, що означає без вихваляння, без осудження, навіть без нехтування, без жодного бажання знищити чи пригнітити його, без жодного бажання позбутися його. В цьому спостереженні не повинно бути жодного мотиву досягти чого-небудь, бо мотив, будь-яке ставлення цілі, походить від «я».

Саме безоцінне усвідомлення «я» спустошує мене, спустошує мою свідомість, тобто звільняє її від вірувань, звичок, пам'яті, ідеалів, досвіду, знаного, наслідування авторитетів, ідентичностей расових, національних, релігійних, культурних тощо. Після такого спустошення починає діяти «природна Велика Досконалість» розуму, яка дає змогу бачити суть усього — Порожнечу.

Ми, як «я», сприймаємо зовнішній бік прояву порожнечі; ми досліджуємо свою свідомість, довкілля за зовнішніми ознаками за допомоги обмежених думок та чуттів. Відтак ми намагаємося досягнути внутрішнє, відштовхуючись від зовнішнього, але це неможливо. Все зовнішнє містить у собі порожнечу. Для прикладу, каже Джидду Крішнамурті, візьмімо чашу: «18 серпня 1961 року. Чаша — це не лише форма, колір, дизайн, але й порожнеча всередині чаші. Чаша — це порожнеча, яка знаходиться всередині форми; без цієї порожнечі не було б ні чаші, ні форми» [Krishnamurti, 2004: р. 52]. Джидду Крішнамурті говорить про порожнечу, але в цій порожнечі є *непроминальне позитивне*.

Коли зникає «я», тоді можна доторкнутися до того, що є⁷; те, що є, існує у кожному мить. Те, що існує у кожному мить, не має часових вимірів, тобто воно було, є і буде; воно існує лише тепер. Для Джидду Крішнамурті — це незвичайний стан буття, який він називає «живим, активним тепер» [Krishnamurti, 1960b]. Іншими словами, йдеться про «вічне тепер», яке не минає і в цьому «вічному тепер» є те, що спричиняє духовний екстаз, радість, любов. Лише у тому, що є, можна відчутти «смак буття».

Після негативного приходиться позитивне. Джидду Крішнамурті зазначає: «Немає потреби шукати позитивне; не тисніть на нього. Воно завжди тут, хоча приховане за великою купою старого досвіду. Усуньте все це, й істина, — або те, що ви називаєте позитивним, — буде тут» [Landau, 2008: р. 267]. Щоб досягнути того, що є, «я» повинно зникнути: «Чи існує це “я”, якщо усунути його якості? Воно є тим страхом бути ніким, який змушує його діяти; але воно є ніщо, порожнечою. Якщо ми здатні подивитися на цю порожнечу, тоді страх зникає й відбувається докорінне преображення. Щоб це сталося, необхідне переживання Ніщо, а це неможливо, якщо залишається той, хто переживає. Якщо є бажання пережити цю порожнечу, щоб подолати її, тоді немає переживання, бо залишається “я”... Якщо той, хто переживає, має досвід, тоді більше немає стану переживання. Лише переживання того, що є, без його називання, приносить свободу від того, що є» [Krishnamurti, 2006: р. 54].

Джидду Крішнамурті вважає, що негативне мислення є «найвищою формою мислення». Позитивне мислення нічого не відкриває, не досліджує. Завдяки негації (англ. *negation*) є творення (англ. *creation*). Він не протиставляє негацію позитивності; вона є станом, в якому немає ні позитивного, ні його протилежності — негативного. Це стан цілковитої порожнечі (англ. *a state of complete emptiness*). Коли розум є порожнім, тоді є творіння. З цієї порожнечі народжується негативне мислення, яке не обмежене жодним позитивізмом чи негативізмом розуму. Порожній, спустошений розум є тихим, спокійним розумом; в такому стані розуму є негація, яку не можна порівнювати ні з вакуумом, ні з позитивним; в цій негації зникає «я». Лише тепер відкривається те, що неможливо назвати [Krishnamurti, 1960a]. Справжнє буття невимовне, бо немає назви; це означає, що воно є поза лінгвістичною реальністю; ми гіпостазуємо слова й приймаємо їх за реальність,

⁷ Вислів «те, що є» спрямовує нас до двох рівнів буття: 1) те, що є, видиме, дане у відчуттях і тому доступне для аналізу, дослідження; 2) те, що є, невидиме, духовне, «любить приховуватися» (Геракліт), а тому недоступне для чуттєвого сприйняття, аналізу та емпіричного дослідження. Цю двозначність «того, що є» представлено у творчості Мартина Гайдегера як онтично-онтологічну різницю, але ще Аристотель говорив про різні значення «того, що є». Очевидно, що Джидду Крішнамурті не протиставляє онтологічне онтичному; онтичне знаходиться в онтологічному, і навпаки. Він говорить про те, що є, як цілісність буття. Коли є усвідомлення цілісності буття, тоді є ясність розуму: «Ясність не можна культивувати; ясний розум дуже важко мати. Ясність є станом цілого буття (*Clarity is a state of total being*)» [Krishnamurti, 1960a].

але справжнє буття є Ніщо, тобто воно не схоплюється жодними поняттями та визначеннями. Західна людина вважає це «недоліком», бо те, про що не можна сказати, не існує; все, що не можна визначити, є ірраціональним, алогічним, а тому — нерозумним. Рациональне потребує словесного вираження та визначення, пояснення за допомоги слів. Але східна мудрість каже, що найвища реальність невимовна, її неможливо пояснити (експлікувати), що означає «не можна об'єктивувати», але її можна пережити у «живому тепер». Це пережиття невимовного не залишає сліду; пережиття невимовного завжди актуальне, воно не стає минулим і не виникне у майбутньому під час спеціальних занять певними духовними практиками.

Радикальна свобода Джидду Крішнамурті

Автори «Енциклопедії Індуїзму» вважають, що Джидду Крішнамурті є «духовним вчителем радикального самоспостереження» [Jones, Ryan, 2007: p. 242]. Радикальне спостереження невіддільне від радикальної свободи, тобто свободи *від* усього, що зумовлює.

Джидду Крішнамурті говорить про красу незумовленого, бо воно є само по собі й не змішується з нічим іншим; його не можна назвати, пізнати, досвідчитися, одним словом, про нього не можна мати знання; його можна лише усвідомити миттєво у «вічному тепер». Це усвідомлення незумовленого можливе за відсутності «я», тобто центру, який накопичує знання, який живе минулим та проектує себе у майбутнє. «Я» завжди знаходиться між минулим і майбутнім, тому його ніколи немає в теперішньому.

Джидду Крішнамурті закликає стерти минуле і припинити жити майбутнім, звернути увагу на те, що є, та спостерігати за ним тут і тепер⁸. Таке радикальне спостереження тут і тепер відкриває інший вимір свідомості (розуму), який не є в просторі та часі. Ми існуємо в просторі та часі, бо володіємо «я». Як тільки «я» зникає, ми опиняємося в безвимірності свідомості (розуму). Ця безвимірність є корінною (радикальною)⁹, тобто вона є засадовою для єдиного процесу життя, в якому немає протиставлення внутрішнього і зовнішнього, спостерігача і спостережуваного тощо; будь-який дуалізм та поділ зникають. Парадоксальність незумовленого, безвимірного полягає в тому, що воно є реальним, *тобто чим воно є, тим воно є, а все інше не є*¹⁰. Тільки незумовлене, яке є безвимірним, може дарувати свободу. Люд-

⁸ Спадають на думку рядки з Біблії: «Тож покайтеся і наверніться, щоб ваші гріхи були стерті» (Ді 3: 19). «Гріхи» — це наше минуле, яке обтяжує нас, робить нас невольними; якщо ж я усвідомив їх, щиро та глибоко розкаявся у своїй свідомості, тоді я повертаюся до того стану, в якому немає минулого, бо «гріхи» стираються. Якщо зі сказаного усунути християнську семантику, то Джидду Крішнамурті говорить про те ж саме: усвідомлення минулого, його відпускання, стирання і звільнення від нього.

⁹ Радикальний походить від лат. *radix*, що означає корінь, основу.

¹⁰ «Все інше» означає об'єктивований світ, протиставлений «я». Таке протиставлення відбувається на підставі розділення на «зовнішнє» і «внутрішнє», на об'єкт і суб'єкт.

ська свідомість є безвимірною, порожньою, закоріненою в Ніщо. Досягти Ніщо означає зруйнувати усталені семантичні значення слів, які перетворилися на символи, ідеї, національні, расові, релігійні, ідентичності, зруйнувати «я» — той центр, який є переплетінням минулого та майбутнього. Справжня духовність походить з Ніщо, сенс якого невимовний. Коли немає цього центру, цього «я», тоді немає ні спостерігача, ні спостережуваного. Є лише те, що є, а саме: Ніщо, тобто безвимірне, не-часове та не-просторове¹¹. Свідомість, яка усвідомлює себе як Ніщо, може любити, може осягнути невимовну істину: «Істина, реальність, яка є цвітінням блага, що є сенсом любові, приходить лише до свідомості, яка усвідомлює себе, розуміє себе» [Krishnamurti, 1960b].

Висновки

Можна стверджувати, що апофатизм пронизує все життя та все те, що можна назвати «філософією» Джидду Крішнамурті. Проте нетиповість його апофатизму полягає в тому, що він вбачає в негації величезну евристичну силу, яка дає людині змогу відкрити незнане, не-часове, не-просторове, безвимірне, буття; цим буттям є Ніщо. Ніщо не повинно лякати, адже воно є позитивним у тому розумінні, що містить у собі істину, любов та свободу, тобто те, чого немає в жодній організованій релігії, систематичній філософії, чого немає в жодному «я», чого не можна досягнути за допомоги різноманітних «духовних» практик, дисциплін тощо.

Ще нетиповість апофатизму Джидду Крішнамурті полягає в тому, що він застерігає від простого відкидання та неприйняття всього, з чим стикається індивід у своєму повсякденному житті. Навпаки, повсякденне життя повинно стати ґрунтом для спостереження та уважного розгляду. Не відкидати чи заперечувати «я», не відкидати світ, який «у злі лежить», а працювати з ними, звертати увагу на те, як вони функціують, як реагують одне на одного. Спостереження, уважний розгляд, безоцінне усвідомлення не потребують якогось формалізованого та систематичного знання, яке можна

¹¹ Слова не-часове та не-просторове вживано замість позачасове та позапросторове, бо слова позачасове та позапросторове не точно передають позицію Джидду Крішнамурті. Не-часове та не-просторове є в активному тепер, у «вічному тепер», яке є тут і зараз; усвідомити Ніщо як не-часове та не-просторове тут і зараз — означає миттєво звільнитися від усіх зумовленостей. Позачасове створює ілюзію, що нібито поза часом існує щось інше, як і позапросторове — існує щось поза простором; це означає, що ми собі уявляємо, нібито за межами часу є вічність, а за простором також є щось вічне, яке простору не належить. У Джидду Крішнамурті все навпаки: не-часове й не-просторове є в часі та просторі. Не можна собі уявити чи визначити не-часове та не-просторове; це означає, що ми не можемо також мати про них знання; вони залишаються незаними для нас, бо не мають часової та просторової семантики тривимірного простору — вони «не схоплюються» як об'єкти зовнішнього світу.

отримати з книг чи від вчителів. Вони лише є перешкодою для усвідомлення того, що є. Тому апофатизм Джидду Крішнамурті відкидає будь-яке наставництво та керування учнем, відкидає поділ на учня та вчителя.

Апофатизм Джидду Крішнамурті заперечує можливість змінити суспільство, державу, подолати бідність, війни, конфлікти, корупцію тощо за допомоги ідеологій, партійних лідерів, запровадження реформ. Всі ці засоби трансформації породжені страхом, егоїзмом та пошуком безпеки. Лише внутрішній переворот *тут і тепер* може змінити *все й одразу*. Всі так звані реформи відбуваються в просторі та часі, а це означає, що політики, реформатори обіцяють зміни в майбутньому. Справжня зміна може відбутися лише в «активному тепер», яке є безвимірним, не-часовим та непросторовим.

Не всі сприймають та розуміють Джидду Крішнамурті й закидають йому, що він надто радикальний і не пропонує жодного шляху до звільнення; що його «вчення» надто туманне, нечітке та безсистемне. Але для того, щоб бути вільним, щоб змінитися, каже Джидду Крішнамурті, не потрібні вчення та вчителі, не потрібні реформатори, не потрібна якась система знання чи реформ. Лише розуміння себе може дати нам свободу та зміни: «Я повинен усвідомити увесь обшир власного Я, що поєднує свідомість індивіда та суспільства. Це відбувається лише тоді, коли розум виходить за межі цієї індивідуальної та суспільної свідомості; тепер я можу стати для себе світлом, яке ніколи не згасне» [Крішнамурті, 2018: с.21].

ДЖЕРЕЛА

- Кіплінг, Д. Р. (2009). Балада про Схід і Захід. В Д.Р. Кіплінг, *Межичасся: Поетичні твори* (сс. 25—31). Тернопіль: Навчальна книга-Богдан.
- Крішнамурті, Дж. (2018). *Свобода від знаного*. Львів: Terra Incognita.
- Павлов, И. (2009). Об уме вообще, о русском уме в частности. Вестник практической психологии образования, 3 (20), июль—сентябрь, 12—16. Отримано з http://psyjournals.ru/files/27572/vestnik_psyobr_2009_3_Pavlov.pdf.
- Jones, C.A., Ryan, D.R. (2007). *Encyclopedia of Hinduism*. New York: Facts on File.
- Krishnamurti, J. (1960a). *Fifth Public Talk in Bombay*. Retrieved from <https://krishnamurti-teachings.info/transcript/fifth-public-talk-in-bombay-1960.html>.
- Krishnamurti, J. (1960b). *Eighth Public Talk in Bombay*. Retrieved from <https://krishnamurti-teachings.info/transcript/eighth-public-talk-in-bombay-1960.html>.
- Krishnamurti, J. (2004). *Notebook*. Krishnamurti Publications of America.
- Krishnamurti, J. (2006). *Commentaries on Living. First Series*. New Delhi: Penguin Books.
- Landau, R. (2008). *God is My Adventure: A Book on Modern Mystics, Masters and Teachers*. London: Faber and Faber.
- Lutyens, M. (1975). *Krishnamurti: The Years of Awakening*. New York: Avon Books.
- Smith, I. (1989). *The Transparent Mind: a Journey with Krishnamurti*. Wheaton, III: Theosophical Publishing House.
- The Philosophy of Jiddu Krishnamurti* (2003). Retrieved from <https://www.staff.uni-giessen.de/~gk1415/krishnamurti.htm>.

Одержано 10.04.2019

REFERENCES

- Jones, C. A., Ryan, D. R. (2007). *Encyclopedia of Hinduism*. New York: Facts on File.
- Kipling, J. R. (2009). The Ballad of east and West. [In Ukrainian] In J.R. Kipling, *The Years Between. Poems* (pp. 25--31. Ternopil': Educational Book-Bohdan. [= Кіплінг 2009].
- Krishnamurti, J. (2018). *Freedom from known*. [In Ukrainian] Lviv: Terra Incognita. [= Крішнамурті 2018].
- Krishnamurti, J. (1960a). *Fifth Public Talk in Bombay*. Retrieved from <https://krishnamurti-teachings.info/transcript/fifth-public-talk-in-bombay-1960.html>.
- Krishnamurti, J. (1960b). *Eighth Public Talk in Bombay*. Retrieved from <https://krishnamurti-teachings.info/transcript/eighth-public-talk-in-bombay-1960.html>.
- Krishnamurti, J. (2004). *Notebook*. S.l.: Krishnamurti Publications of America.
- Krishnamurti, J. (2006). *Commentaries on Living. First Series*. New Delhi: Penguin Books.
- Landau, R. (2008). *God is My Adventure: A Book on Modern Mystics, Masters and Teachers*. London: Faber and Faber.
- Lutyens, M. (1975). *Krishnamurti: The Years of Awakening*. New York: Avon Books.
- Pavlov, I. (2009). On the mind in general, on Russian mind in particular. [In Russian] *The Herald of Practical Psychology of Education*, 3 (20), June-September, 12-16. Retrieved from http://psyjournals.ru/files/27572/vestnik_psyobr_2009_3_Pavlov.pdf. [= Павлов 2009]

Received 10.04.2019

Igor Karivets

АПОФАТИЧНА ФІЛОСОФІЯ СВОБОДИ ДЖИДДУ КРІШНАМУРТІ

У статті розглянуто особливості негативізму Джидду Крішнамурті — відомого мандрівного проповідника, мислителя, який не приєднався до жодного напрямку релігії, філософії чи суспільно-політичного руху. З'ясовано нетиповість його негативізму, яка полягає в тому, що, відкидаючи зовнішні форми досягнення свободи та істини, наголошуючи неможливість культивувати та розвивати почуття любові, Джидду Крішнамурті звертає увагу на необхідність внутрішнього перевороту тут і тепер. Він здійснюється лише на ґрунті безоцінного тотального та уважного спостереження за цілим полем життя, яке містить у собі індивіда та суспільство, спостерігача та спостережуване. Таке спостереження веде до знищення «я», яке є центром, де переплітаються минуле (досвід) та проєкції (майбутнє); опинившись тут і тепер, без жодного опертя на минуле чи на майбутнє, людина усвідомлює істину та свободу, а її єдиним почуттям є любов до всього творіння. Проаналізовано значення головних понять, якими Джидду Крішнамурті неодноразово послуговується для пояснення своєї позиції під час зустрічей та у своїх книжках: активне тепер, безоцінне усвідомлення, зумовленість, негачія, Ніщо, порожнеча, що дає можливість певним чином впорядкувати його філософію та визначити її головні поняття.

Ключові слова: апофатизм, тотальне спостереження, «я», зумовленість, безоцінне усвідомлення, порожнеча, Ніщо, внутрішній переворот.

Ihor Karivets

JIDDU KRISHNAMURTI'S APOPHATIC PHILOSOPHY OF FREEDOM

The author considers the particularities of Jiddu Krishnamurti's negativism. Jiddu Krishnamurti is a well-known thinker, spiritual teacher, and master, who did not join in with any

trend of religion, philosophy or social and political movements. The atypical nature of his negativism is that Jeddah Krishnamurti rejects the external forms of achieving freedom and truth, emphasizing the impossibility of cultivating and developing a sense of love, and draws attention to the need for an internal revolution here and now. It is carried out only on the basis of a choiceless, total, and careful observation of the whole field of life, which includes the individual and society, the observer and the observed. Such observation leads to the destruction of the self as a center in which the past (experience) and projection (future) are intertwined. Being here and now, without any support for the past or for the future, a person realizes truth and freedom, and her/his only feeling is the love for the whole creation. The significance of the basic concepts used by Jiddu Krishnamurti several times to explain his position during meetings, as well as in his books is analyzed. These are concepts of active now, unconscious awareness, conditionality, denial, nothingness, emptiness, that make possible certain streamlining of his philosophy and defining its basic concepts.

Keywords: apophatism, total observation, self, conditioning, choiceless awareness, emptiness, nothingness, inner revolution

Карівець, Ігор — доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії Національного університету «Львівська політехніка». Сфера наукових інтересів — феноменологія повсякдення, філософія науки та техніки, дидактика філософії, спадщина Львівсько-Варшавської Школи, філософія Джидду Крішнамурті.

Karivets, Ihor — Doctor of Sciences (Philosophy), Associate Professor, the Head of the Chair of Philosophy at Lviv Polytechnic National University. Sphere of scientific interests — phenomenology of everydayness, philosophy of science and technics, didactics of philosophy, the heritage of Lviv-Warsaw School, Jiddu Krishnamurti's philosophy.
